

INHOUD

NOTITIES BIJ EEN PLANKJE — Proloog [7]

DE WIJDERE BLIK

De wijdere blik [15]

De moeilijke vloek — *Over de peintre maudit* [31]

Het heerlijke alaam — *Over het materiaal van de schilder* [37]

Boezemkloof — *Over het décolleté* [40]

VERSTROOINGEN

Sneetjes in het behang — *Over Dirk Braeckman* [47]

De tijd van de schrijver — *Over Alexandra Cool* [52]

Tijdens de tekening — *Over Karel Dierickx* [57]

Het spoorloze — *Over Howard Hodgkin* [61]

Hoe tikken wij? — *Over Lucian Freud* [65]

De ziekte van de verte — *Over Gert Jochems* [74]

Een blinde in het spitsuur — *Over Johan Tahon* [77]

De glimlach en het ravijn — *Over Marc Maet* [82]

Bepaald onbepaald — *Over Jan De Maesschalck* [87]

In het licht van de intimiteit — *Over Petter Hegre* [92]

De geschiedenis van een oorsprong — *Over L'Origine du monde
van Gustave Courbet* [98]

Liefde en lust — *Over soorten lust* [109]

Pense à moi — *Een erotisch verhaal* [115]

Oestergoesting — *Over de hoofdzonden* [121]
Een vorm van tekenen — *Over Paul Valéry* [125]
Haartjes op een kaars — *Over Gerhard Richter* [130]

ZEEDRIFT

Fragmenten uit Oostende [141]
 Voor Wout [158]
De straten van Spilliaert [161]
 Bocht [168]
 Meeuwhoogte [170]
 Liggers [172]
 Keddekewere [174]
 Kus [176]

BESTEMMINGEN

Trekvogels in de mist [181]
 Gelijk [196]
Geschiedenis [199]
 Luchtje [202]
 Benoeming [205]
 Overbodig [208]
 Gerief [210]
 Woorden [213]
Flikkeringen [216]
 Kijk [218]

VERANTWOORDING [221]

NOTITIES BIJ EEN PLANKJE

Proloog

(1)

Het is een klein schilderij. 24,5 x 25,5. Van een geliefde schilder.

Het hangt op ooghoogte in de werkkamer. Ik zie het als een kalender van het licht. Soms zie ik het ook niet, zoals dat gaat met vertrouwde dingen. Tot het door iets, een ongewoon heldere dag of een opschrikken van de blik, weer in het oog springt.

Nu ging het van de muur. De muur zelf moest geschilderd worden.

Hoe eenvoudig dat is: gewoon van de spijker halen en ergens neerleggen.

Het is een plankje met wat beschilderd katoen eromheen geniet. Zolang het aan de muur hangt is het iets anders: ongenaakbaar, in een andere tijd, zelfs in een verschillende ruimte. Het hangt er wel, even aanwezig als een lamp, toch lijkt het elders te behoren.

‘Ver achter alles en geduldig onder de mensen en de dingen,’ schreef Rilke over het kunstwerk. Zolang het schilderij er hing, leek het mij inderdaad vanuit een verte alles gade te slaan. Onverschillig, uiteraard, maar als een voortdurende herinnering aan andere uren in de kamer vol dagelijkse werkuren. Als een waarschuwing zelfs: Kijk, er is nog iets anders te zien.

Het hing er als iets wat weliswaar ‘hier’ gemaakt is, maar iets zegt over een ‘daar’.

Waarna onvermijdelijk de vraag rijst: Waar kan dat ‘daar’ dan wel zijn?

Die kwestie heeft al geleid tot even hopeloze als oeverloze als bodemloze diagnoses.

Terwijl het antwoord zo eenvoudig is: op het schilderij zelf. Op dat plankje met wat katoen eromheen, dáár loopt een andere tijd. Als een wandklok met voor het blote oog onzichtbaar lopende wijzers. Daar ook speelt een andere ruimte.

Dat klinkt allemaal nogal abstract, tot men dus zo’n abstract schilde-

rijtje van de muur haalt. En even aan de kant legt, op een stapel boeken of dossiers — ding onder de dingen.

Dan begrijpt men het: Het is een even ordinaire als verheven truc.

Dagenlang, tussen drogende en blanke muren, verhuisde het schilderijtje maar wat rond. Meestal horizontaal. Of ik pakte het op en liet het steunen tegen de woordenboeken op het bureau. Of ik draaide het om en liet het een dag lang zijn achterkant tonen.

Kortom, ik behandelde het als iets min of meer gewoons. Misschien zoals een priester omgaat met een doos hosties buiten de eucharistie en het tabernakel.

Inmiddels hangt het doekje terug aan de geschilderde muur. En weer dus loopt daar die andere tijd, heerst er opnieuw die andere ruimte. Maar wat waren het mooie dagen: toen het rondzwierf in de kamer, ontheiligd, bevrijd van zijn transsubstantiatie, opgenomen in de dagelijkse orde der dingen.

Nu pas, bedacht ik, is het van mij.

Nu kan het zich ongehinderd bewegen tussen zijn eigen uiterwaarden: ver achter alles en toch onder de mensen en de dingen.

En zo is het goed.

Zo is het ook makkelijker praten. Als iemand zegt: O, je hebt een kunstwerk aan de muur, zeg ik: Nee, het is een strijklankje. Zegt iemand anders: O, je hebt een strijklankje aan de muur, zeg ik: Nee, het is een kunstwerk.

Intussen grijnst het schilderij gewoon, ver achter alles, rustig voort.

(2)

Waar ik niet goed tegen kan: dat iemand hoogdravend doet over kunst.

Waar ik niet goed tegen kan: dat iemand geringschattend doet over kunst.

Eigenlijk kan ik niet eens goed tegen het woord 'kunst'.

Het wordt maar zelden juist uitgesproken.

Wel hou ik van 'schilderij', 'tekening', 'collage'. Die woorden kan ik gebruiken. Zoals lepel, mes en vork.

(3)

In de werkkamer hangt ook een kleine collage. Van een andere geliefde schilder. Prachtig knip- en plakwerk met een zwarte lijst eromheen.

Het schilderijtje hangt voor me, dat kan ik altijd zien. De collage hangt schuin achter me, daar moet ik me voor omdraaien. Ook anderszins maakt ze het me moeilijk: een scherp versneden vrouwenlichaam.

Soms verwissel ik ze onderling, afhankelijk van behoefte, stemming of dag.

Of uit verveling.

Ze zijn gezelschap. Het ene is een baken in mijn dagelijks gezichtsveld, het andere dekt mij in de rug. Ze zijn ander gezelschap dan de telefoon of de archiefkast. Misschien is het het verschil tussen omgeven en omringen.

Met hun aanwezigheid doen die 'kunstwerken' meer dan mij omgeven. 'Omringen', zegt het woordenboek, is 'zich in een kring om iets heen bevinden'. Het is een kring van herinnering.

In wezen herinneren het schilderijtje en de collage mij aan een ander leven.

Ze herinneren me aan het bestaan van de maker in zijn atelier — of hoe de plek er ook uitziet waar die maker vervaardigd heeft wat nu aan mijn muur hangt.

Dat bestaan stel ik me voor als een ideaal leven: de afgezonderde toewijding.

Uiteraard is dat een romantische voorstelling, die gevoed wordt doordat ik zelf geen atelier heb waar ik aan tastbare dingen pruts. De dingen aan de muur in de kamer waar ik schrijf herinneren me aan dat tekort.

Maar het is meer dan de romantiek van de schrijver die liever schilder had willen zijn. Het schilderij en de collage aan de muur zijn openingen. Gaten in de muur.

Kijkgaten. Waarin het kijken zelf te zien is.

Ik bedoel: die dingen aan de muur werpen elk een blik in mijn kamer die niet de mijne is, het is de blik van hun makers, die ik ken, die ik koester

en die ik om me heen wil omdat hij me regelmatig herinnert aan de aandacht die het begin is van alle schepping. De aandacht van andere ogen, die de mijne regelmatig herinneren aan hun plicht.

(4)

Soms loop ik, de werkkamer beu, het museum in alleen om haar te zien. Of die andere. Of nog een andere.

Hen sla ik nooit over.

Ze zijn een kleine harem. Van verf. Van illusie. Beeldmateriaal voor onmogelijke verlangens.

Ook al besef ik ten volle dat ze van olie, pigmenten en katoen gemaakt zijn, toch komen ze altijd — minder of meer — tot leven.

Ik weet best dat ze geschilderd zijn. Net daarom ga ik naar ze kijken. Ik ken blindelings mijn weg, loop langs vele gestrekte meters kunst en altijd is er een lichte opluchting: ze zijn er nog.

Niet dat ze dat zelf weten, niet dat ze opkijken, laat staan dat ze me zouden herkennen: daar heb je hem weer. Het volstaat dat ze gebleven zijn, trouw aan mijn onvoorspelbaar langskomende blik.

En dan kan ik langdurig naar ze kijken. Soms ook kort, zoals men naar zijn horloge kijkt: het tikt nog. Niemand die mij dan terechtwijst of uitmaakt voor viezentist. Niemand zelfs die uitgaat van enige opwindning.

Het zijn maar schilderijen.

Toch is er sprake van opwindning.

Al jaren vraag ik me af hoe dat precies zit. Waarom een geschilderd naakt mij zo kan bezighouden, op een heel andere manier dan een snel plaatje in een blaadje of op het net. Daar kom ik meestal niet veel verder dan primaire oprispingen, of wat esthetische vaststellingen.

Het moet, alweer, te maken hebben met aandacht.

Hoe dikwijls al niet heb ik in het museum, bij een van die trouwe vrouwen-van-verf, het werk in gedachten overgedaan. Mijn blik wordt een borstel, een vinger, een hand en ik probeer het beeld te achterhalen.

Waar is de schilder begonnen, waar is het beeld geëindigd? Waar rezen intussen problemen? In de kleur, in de heupen, in de schaduwen, in de rondingen?

George Breitner, *Naakt*, 1885

Dat is natuurlijk een wezenlijk verschil met een plaatje: een geschilderd naakt is ergens begonnen en ergens gestopt, soms lagen daar enkele uren tussen, soms maanden.

Iemand heeft zijn tijd genomen om deze lichamen te maken. Heeft keuzes moeten maken, heeft gearzeld, is opnieuw begonnen, heeft misschien talloze keren een borst opnieuw geschilderd, een huid, een welving, een oogopslag.

Heeft gevloekt en gejubeld.

En toen was het af. Verzegeld in de tijd. Onveranderlijk vereeuwigd.

Maar precies dat is niet helemaal waar. Want telkens als ik voor haar sta, zie ik haar anders. Niet dat ze heeft bewogen, elke keer beweegt ze mij anders. Omdat ze met een verloop van tijd gemaakt is, met een geheugen, met duizend en één bewegingen. Voor ze bestond.

En dat alles zie ik in een naakt. Zonder het daarom per se te doorzien.

In de mooiste naakten schuilt een moeilijk te benoemen gloed, een trilling, en een wellust — ook al gebeurt er niets wellustigs.

En allemaal zijn ze volkomen onverschillig. Nergens hebben ze mijn sentiment voor nodig. Ze leiden een volstrekt eigen bestaan, waarnaar ik best mag komen kijken, als ik maar niet denk dat het ze iets kan schelen.

Daar begint hun onvervreembare erotiek, in hun volstrekke, trouwhartige, zo nabije onbereikbaarheid.

Daarom keer ik altijd terug.

DE WIJDERE BLIK

Een schilder en een curator staan te praten. Even gaat het over mij, over wat ik schrijf over kunst. De curator spreekt enkele waarderende woorden, aarzelt dan en voegt eraan toe: ‘maar dat is literatuur.’

Daarna praten de schilder en de curator geanimeerd verder over de lopende kunstwereld.

Over dat ‘literatuur’ en dat ‘maar’ wil ik iets zeggen.

Een sluitende definitie van ‘literatuur’ bestaat niet. Maar we hebben met z’n allen wel min of meer een idee, een betrekkelijke consensus. Laten we het daar voorlopig mee doen. Tussen die zogezegde literatuur, nu, en de beeldende kunst is er iets aan de hand. De curator was niet de eerste met zijn verwijzing en hij zal ook niet de laatste zijn.

De kwestie gaat uit van twee vragen: waarom over beeldende kunst schrijven en hoe erover schrijven.

Ik ben over kunst beginnen te schrijven nadat ik een tijdlang de teksten van anderen had gelezen, op verschillende plaatsen, over de toen regerende kunst — kunstkritiek dus. Ik wist wel iets van kunst, maar niet veel van de hedendaagse variant. Ik wilde op de hoogte zijn, ik raakte door die teksten geboeid, maar door sommige ook geërgerd. Al waren het soms vrij moeilijke teksten, als ik mijn best deed begreep ik ze wel. Het probleem was dus niet dat ik niet doorhad wat er stond, het probleem was dat ik vaak zo weinig ‘zag’. Dat verbaasde me allengs meer: hoe men over bééldende kunst kon schrijven alsof het over iets niet-beeldends ging. Ik vroeg me af: Is het onwil of onvermogen? Doordat de teksten nauwelijks datgene waarover ze schreven veraanschouwelijkten, leken het gaandeweg steeds meer teksten die vooral naar zichzelf verwezen.

Teksten die vooral naar zichzelf verwijzen: op die manier wordt sommige literatuur gedefinieerd.

Ging het toen, dus, om literatuur? Neen. Daar ontstond mijn tweede probleem: te vaak — niet altijd, ik wil niet veralgemenen — gaven de tekstschrijvers te weinig blijk van taalbeheersing, taalgevoel, stijlgevoel, en wat er nog nodig is om een behoorlijke tekst af te leveren.

Men schreef dus in een medium, taal, dat men matig beheerste over een ander medium, de beeldende kunst, dat men niet opriep. Ik vond dat op den duur problematisch.

Op een dag heb ik het dan maar zelf geprobeerd. Met als gevolg nu, blijkbaar, na tientallen teksten en verschillende boeken, in de woorden van de curator: literatuur.

Ik heb behalve kennis over kunst ook nog iets anders opgestoken van die lastige teksten: een taal die ik moeilijk kon gebruiken. Mij was ook gaan opvallen hoe uitgesproken gecodeerd veel van die teksten waren. Vanzelfsprekend maakt elke tekst gebruik van codes. De vraag is: Hoe gaat de schrijver ermee om, hoe persoonlijk, hoe ‘los’ van de codes? En: Wie en wat wil hij bereiken?

Met enige overdrijving gesteld: toen ik na verloop van tijd de code-woorden, en de refreinen van de enkele steeds terugkerende discours, makkelijk kon nazingen, kon ik de teksten ook haast voorzingen. Dat was een vervelend gevoel. Ik kon ze bij wijze van spreken zelf schrijven, alsof ik niemand was, alsof ik stemloos was.

Dat was mogelijk wel het grootste probleem: het stemloze van veel van die teksten. Alsof ze geschreven waren door de code zelf, met hier en daar een andere auteursnaam.

Waarom, nu, zegt de goedbedoelende curator ‘*maar dat is literatuur*’, zeggend: dat behoort tot een andere wereld? Terwijl het toch handelt over datgene waar ook hij mee bezig is?

Misschien, leek het mij soms, is het zelfverwijzende van sommige kunstcritiek waar ik het net over had, wel een symptoom van iets groters:

een territoriumdrift van de kunstwereld. Maar welke wereld, welke subwereld heeft daar geen behoefte aan en geen last van? Ook het literaire wereldje plast driftig om zich heen om toch maar geen indringers binnen te laten.

Vanuit sociologische besognes — en in het geval van de kunstwereld ook economische interesse — zou het de moeite waard kunnen zijn hierop door te gaan. Maar mij gaat het om het woord en om het beeld, om iets elementairs, om een wezenlijke driehoek: het kunstwerk, de blik, het schrijven.

Het kunstwerk ademt in mijn bestaan. In mijn dagelijks bestaan. Het is niet iets dat zich in quarantaine bevindt, waar ik het achter glas af en toe mag zien. Het is ook niet iets dat geschapen wordt om de kunstkritiek aan een onderwerp te helpen. Het is iets dat tot mijn leefwereld behoort. Het is niets bijzonders en het is buitengewoon. Ik kan ernaar zitten kijken als naar mijn kinderen of naar de berk in de tuin. Net als de berk en het kind bevindt het kunstwerk zich al lang niet meer buiten mij, maar binnen mij. Daar, te midden van duizend andere dingen, verdeeld over ratio, gevoel en geheugen, bepaalt het mij.

Het is niet mijn bedoeling zo veel mogelijk kunstwerken te zien, zoals ik ook niet zo veel mogelijk boeken wil lezen of landschappen wil zien. Ik loop rond, zoals iedereen, in de wereld zoals zij zich voordoet, en dan soms, ineens, dringt een kunstwerk zich aan mij op.

Ik bedoel dat niet als een boutade, het is mijn ervaring. Die ervaring is niet uniek voor het kunstwerk, het geldt net zo voor bijvoorbeeld landschappen en mensen. Uiteindelijk zijn het allemaal beelden die mij bezoeken. Verreweg de meeste zijn van volstrekt voorbijgaande aard. Maar af en toe dus springt er een, zoals men dat zegt, in het oog. En dan, na de eerste kennismaking, wil mijn oog daar alles van weten. Oog en beeld laten elkaar niet meer los.

Dit proces, deze vorm van verschijning, van doodsimpele epifanie, geldt niet exclusief voor kunst. Ik draag, net als iedereen, talloze beelden in me mee, en de kunst-beelden zitten daar gewoon tussen. De meest voor-

komende functie die het hoofd zelf gebruikt is de ‘random’-mogelijkheid. Dagelijks komen er beelden op, keren er beelden terug, soms doelmatig, naar aanleiding van een duidelijke impuls, maar even vaak zomaar, zonder duidelijke aanleiding. Dan kan, bijvoorbeeld, de moeder ineens verschijnen en haast tegelijk een tekening van Thierry De Cordier. Er zal wel een verband tussen die twee zijn, maar niet per se oorzakelijk.

Natuurlijk is het kunstbeeld anders, met andere bedoelingen ontstaan dan dat beeld van de moeder, of dan zoveel andere, zogezegd dagelijkser, anekdotischer beelden. Kunst heeft, vanzelfsprekend, meestal de bedoeling, de opdracht dat soort beelden te overstijgen. Heeft een kunstwerk, een kunst-beeld mij aangesproken, dan wil ik het me telkens weer eigen maken.

Eigen maken. Een eigenaardige uitdrukking.

Dat eigen maken is een heel proces. Ik mag wel eens lezen dat ik kan kijken, dat ik een goede observator ben. Maar ieder kijken is in hogere mate dan we doorgaans beseffen gevormd door dat van anderen.

En hier kom ik weer bij de literatuur.

Ik heb er niet naar gezocht, maar in de jaren en de stukken waarin ik iets over kunstwerken en kunstenaars probeerde te zeggen, was het haast als met de beelden: de boeken, de essays, de verhalen vonden mij. Vooral: passages, momenten van ‘aha’ die mij hielpen om ineens weer beter, anders, schuiner, rechter, vollediger te kijken.

Misschien wel het belangrijkste besef dat gegroeid is door het lezen van die andere stemmen, is hoezeer het kijken verknoopt is met het schrijven. Het is nauwelijks overdreven als ik zeg dat een ruim deel van het kijken schrijvenderwijs tot stand komt. Dát, daar ben ik nu wel achter, is het spannendste aan dat soort schrijven. Dat men zijn eigen blik ziet ontstaan, zin na zin. Dat het een blik van taal is die simultaan de andere, ‘gewone’ blik veroorzaakt en ontwerpt. Waar ik nooit uit zal komen: is het de blik die de zinnen dirigeert, of zijn het de zinnen die de blik aansteken?